

УДК 343.9

С.В. ВЛАДИМИРЕНКО,

здобувачка Одеського національного університету імені І.І. Мечникова

ЕКОНОМІЧНИЙ ЗЛОЧИНЕЦЬ: СПРОБА ВИЗНАЧЕННЯ

Анотація. В статті, з урахуванням загальних положень, вироблених вітчизняною криминологією, виділяють основні ознаки, що характеризують особу, яка вчиняє економічні злочини.

Ключові слова: економічні злочини, особа злочинця, класифікація злочинців, типологізація злочинців, особа економічного злочинця.

Постановка проблеми. До основних складових предмета криминології, в загальному плані, належать: злочинність як соціально-правове явище; причини й умови злочинності; особа злочинця; попередження злочинності. Таким чином, однією з основних складових предмета криминології є вчення про особу злочинця. Без нього неможливо до кінця з'ясувати всі інші криминологічні проблеми, будь-то детермінанти злочинності чи організація боротьби з нею. Особу злочинця криминологія вивчає з позицій виявлення соціально-демографічних, правових, соціально-рольових, психологічних та інших властивостей суб'єктів злочину. Інтерес становлять кількісні відмінності соціологічного портрету злочинців (та окремих їх категорій) від основної маси населення, бо відхилення щодо професійної, статеві-вікової, родинної та інших характеристик допомагають певною мірою виявити витоки злочинності.

Аналіз останніх досліджень. В останні часи цю проблему в Україні досліджують: В.В. Голіна, І.М. Даньшин, О.М. Джужа, А.Г. Кальман,

А.П. Закалюк, А.Ф. Зелінський, О.Я. Светлов, Є.Л. Стрельцов, В.І. Сулицький, В.І. Шакур, О.Н. Ярмиш та ін. Наукові праці цих фахівців, при їх безсумнівній цінності при визначенні поняття «особа злочинця» [1, с. 87], в той же час не завжди аналізують усю повноту та різноманіття цієї теми та не вичерпують актуальності цієї проблеми, особливо, при наданні видових характеристик. Ситуація додатково ускладнюється тим, що у вітчизняній криминології поняття особи злочинця має різні трактовки. В одному випадку під ним розуміють особу, що вчинила суспільно небезпечне діяння, заборонене кримінальним законом, і тоді злочинців об'єднує тільки те, що вони скоїли злочин. В іншому — робиться наголос на якісні відмінності особи злочинця від особи незлочинця. І лише тоді, коли криминологічне дослідження має на меті вивчення особи злочинця, проводиться більш детальний її аналіз [2, с. 161]. Принаймні, у вітчизняній літературі прямо наголошується на наявності спірних питань визначення поняття особи злочинця [3, с. 348-352]. Отже, таке становище підкреслює

необхідність продовження дослідження цього питання.

В зв'язку з цим, **мета статті** — надати основні характеристики особи, яка вчиняє економічні злочини, встановити її окремі кримінально-правові та морально-психологічні характеристики тощо, що може допомогти при розробці заходів, спрямованих на запобігання такої злочинності.

Викладення основного матеріалу. Проведення такого дослідження має певні складнощі, які пов'язані з низкою існуючих проблем. В загальному плані для цього потрібно: визначитися з поняттям та ознаками економічної злочинності, як загального соціально-негативного явища; з урахування цього, спробувати не тільки визначити особу такого злочинця, а й надати йому необхідних видових характеристик в залежності від тих, достатньо великих груп злочинів, які вчиняються в середині економічної злочинності; розробити типову характеристику особи економічного злочинця і типові характеристики осіб, що вчиняють окремі види таких злочинів. З урахуванням цього — встановити різні суттєві особливості такої особи для виділення їх у якості об'єкта попереджувального впливу тощо. Перелік питань, які потрібно поставити, проводячи такий науковий аналіз, можливо продовжувати, але, враховуючи обсяг цієї публікації, зосередимся лише на окремих.

Почати дослідження слід з визначення того, яку сукупність злочинів, що вчиняються сьогодні в Україні, потрібно вважати економічними. Складність полягає в тому, що система Особливої частини кримінального права України побудована за так званим лінійним принципом, що дозволяє мати окремі розділи в цій системі і не мати так званих комплексних розділів, які б поєднували в собі відокремлені,

але в чомусь єдині групи злочинів. Це і породжує відомі складнощі, тому що відсутність розділу «Економічні злочини» в діючому Кримінальному кодексі України (далі — КК) дозволяє пропонувати його склад значною мірою суб'єктивно, багато в чому — з врахуванням особистих думок науковців.

В цілому, якщо все ж спробувати систематизувати існуючі точки зору стосовно поняття та ознак економічних злочинів, то можна підкреслити, що, по-перше, різниця у визначеннях багато в чому залежить від того, яка точка зору домінує при цьому. Якщо такий аналіз здійснюють представники кримінально-правового напрямку, то основним критерієм тут є об'єкт кримінально-правової охорони. І вже з врахуванням цього проводиться спроба визнати: які суспільно небезпечні діяння можуть безпосередньо посягати на цей об'єкт. Якщо ж домінує криминологічна позиція, то для прийняття такого рішення використовуються показники, які визначають особу злочинця. Безумовно, обидві позиції заслуговують на увагу, тому що дають можливість з різних сторін подивитися на економічну злочинність. Але в зв'язку з тим, що в своєму загальному дослідженні ми обґрунтовували доцільність кримінально-правового підходу до визначення поняття та ознак економічних злочинів [4, с. 29-33], то і тут ми будемо дотримуватися цієї ж позиції.

Обґрунтовуючи таку позицію, ми вважаємо, що саме об'єкт кримінально-правової охорони, в нашому випадку — родовий об'єкт, як певне коло тотожних чи сукупність однорідних суспільних відносин, що охороняються кримінальним правом [5, с. 98], більш предметно покаже, на що конкретно посягала особа, вчиняючи

злочин. Враховуючи такий підхід, ми погоджуємося з позицією, згідно якої об'єктом таких злочинів виступають економічні суспільні відносини, які охороняються кримінальним правом. В зв'язку з цим до економічних злочинів потрібно віднести злочини проти власності і злочини в сфері господарської діяльності, де економічні суспільні відносини визначають їх сутність [6, с. 32-42]. Всі інші суспільно небезпечні діяння, яке б «забарвлення» вони не мали, не посягають на економічний механізм безпосередньо. Вони можуть завдавати шкоди цьому механізму, можуть порушувати його функціонування, але робити це, так би мовити, опосередковано. В зв'язку з цим основну увагу при встановленні особи злочинця, який вчиняє економічні злочини, ми будемо приділяти з урахуванням саме вказаного нами визначення кола цих злочинів.

Вивчення особи економічного злочинця також проводилось з урахуванням загальних положень, розроблених у вітчизняній кримінології [7, с. 266]. Наприклад, отриманні дані потрібно систематизувати за певними категоріями. Причому, складнощі такого засобу полягають в тому, що, з одного боку, він не може враховувати «індивідуальність» кожної людини, а, з іншого — потрібно враховувати неоднорідність контингенту злочинів кожного виду. Ця проблема, як відомо, і розв'язується за допомогою проведення класифікації та типізації таких осіб [8, с. 101].

Класифікація — це розподіл статистичної сукупності на групи за певними, чітко визначеними ознаками. У межах класифікації фактично вивчається не особа в комплексі її характеристик, а сукупності злочинців. При цьому виявляється поширеність серед них тих чи інших ознак.

У кримінології найчастіше використовують класифікаційні групування за такими критеріями: 1) за соціально-демографічними ознаками (стать, вік, освіта); 2) за ознаками соціального становища й роду занять (робітники, службовці, працівники конкретних галузей господарства, військовослужбовці, приватні підприємці, студенти, безробітні, пенсіонери); 3) за ознаками місця проживання та тривалості проживання (мешканець міста, селища міського типу, села; місцевий житель, мігрант, переселенець); 4) за інтенсивністю й характером злочинної діяльності (повторність, рецидив (спеціальний або загальний), у складі групи, організованого злочинного угруповання); 5) за даними про стан особи в момент вчинення злочину (у стані алкогольного, наркотичного сп'яніння, під час відбування покарання у виправно-трудовай установі); 6) за видами вчиненого злочину (грабіжники, вбивці, гвалтівники, хулігани, хабарники, розкрадачі, незаконні підприємці тощо).

В той же час типологія як прийом наукового мислення й емпіричного пізнання полягає в розчленуванні явищ і об'єктів на окремі елементи (типи) за найбільш істотними ознаками, у виявленні відмінності між ними, дозволяє з іншої точки зору подивитися на таку категорію громадян. Традиційно, кримінологічна типологія злочинців базується на двох підставах: 1) характері вчинених злочинів; 2) глибині та стійкості антисоціальності особи.

За характером вчинених злочинів виокремлюють такі типи злочинців: насильницькі (агресивні), що посягали на життя, здоров'я, честь і гідність людини (з агресивно-зневажливим ставленням до людини та її найважливіших благ) — це вбивці, гвалтівники, хулігани, засуджені за

вандалізм; корисливі, котрі вчинили крадіжки та розкрадання майна ненавільницькими способами — хабарники, контрабандисти, фальшивомонетники та ін.; корисливо-навільницькі: бандити, розбійники грабійники, наймані вбивці; злісні соціально дезорганізовані типи (з індивідуалістично-анархічним ставленням до різних соціальних інститутів, своїх громадських, службових, сімейних та інших обов'язків) — порушники правил адміністративного нагляду, порушники правил безпеки під час виконання робіт з підвищеною небезпекою та ін.; необережні (з легковажно-безвідповідальним ставленням до виконання різних правил техніки безпеки) — особи, що вчинили злочини з необережності.

За глибиною та стійкістю антисоціальності особи виокремлюють таких злочинців: випадкових злочинців — осіб, які вперше вчинили злочин унаслідок випадкового збігу обставин усупереч загальній позитивній характеристиці всієї їхньої попередньої поведінки (для них злочин не домінуюча лінія поведінки, не закономірний результат криминогенної взаємодії особистості та середовища, а прикрий (хоча й винний) епізод їхнього життя); ситуаційних злочинців — осіб, що вперше вчинили злочин, не встоявши перед впливом несприятливих зовнішніх факторів формування та життєдіяльності особистості, однак взагалі характеризуються більше позитивно, ніж негативно (однак припускаються аморальних вчинків); злісних злочинців — осіб, які вчинили декілька злочинів і перебувають у стійкій опозиції до суспільства (для деяких з них злочин став професією); особливо злісних злочинців — осіб, котрі вчиняють тяжкі й особливо тяжкі злочини (до них належать й усі ті, хто вчиняє злочини у складі органі-

зованих груп і злочинних організацій).

Таким чином, типологія фіксує не просто те, що трактується найчастіше, а закономірне, що є логічним результатом соціального розвитку особи. Вона поглиблює знання про злочинців, що сприяє розв'язанню загальних завдань боротьби зі злочинністю, й зокрема, підвищенню ефективності індивідуальної профілактики злочинів і ресоціалізації засуджених. З урахуванням саме цих загальних положень аналізувалась особа економічного злочинця.

Отримуючи різні дані, що характеризують осіб, які вчиняють економічні злочини, в цій публікації ми не будемо наводити усі такі відомості. На нашу думку, взагалі серед цих відомостей все ж потрібно зробити певну градацію, бо, на нашу думку, наприклад, вік і стать займають вже ж підпорядкований характер, коли ми намагаємось з урахуванням ознак такої особи встановити сутність суспільно-небезпечних діянь, які вона вчиняє. Для цього більш важливі інші показники, які, наприклад, демонструють його соціальний статус.

В зв'язку з цим навіть первісні дані стосовно особи такого злочинця свідчать про те, що переважна більшість з них при вчиненні економічних злочинів зловживає своїм службовим становищем чи іншим спеціальним соціальним статусом, який він офіційно має, виконуючи певну економічну діяльність (господарську) або діяльність, пов'язану з виконанням певних економічних (господарських) завдань. Причому, було встановлено, що зловживання таким своїм соціальним статусом не обов'язково потребує вчинення активних противоправних дій. Достатньо часто такі особи, наприклад, бухгалтера, умисне не вчиняли дії, які повинні були вчинити,

що приводило до суттєвої шкоди матеріальному становищу організації чи підприємству. Складність сучасного встановлення ознаки «всупереч інтересам служби» потребує спеціального уточнення. Якщо раніше, коли практично усі організації і підприємства були державною власністю, зловживання своїми соціальними функціями трактувалося як завдання шкоди не тільки відповідній організації чи підприємству, а й всій державі, зараз принципова зміна власників більшості організацій і підприємств потребує більш ретельного аналізу цього положення. В зв'язку з цим була зроблена спроба розробити певну типологію економічних злочинців, в основі якої лежить різний соціальний статус цієї категорії злочинців.

Такий соціальний статус економічного злочинця потребує, на нашу думку, продовження дослідження саме в цьому напрямку. Це дозволить спробувати розмежувати поняття особи, яка вчиняє економічні злочини, з іншими категоріями злочинців. Наприклад, на внутрішньому рівні — з поняттям «професійна злочинність». На нашу думку, в сучасних умовах це виглядає не дуже простою справою. Наприклад, якщо трохи «спростити» ті визначення, які надаються такій злочинності у вітчизняній і зарубіжній літературі і погодитись з тим, що професійна злочинність — це вид злочинної діяльності, що є для суб'єкта основним або єдиним джерелом засобів до існування, стійким видом злочинного заняття (спеціалізацією), що вимагає від злочинця певних знань і навичок, що передбачає наявність стійких зв'язків з антисоціальною (злочинною) середовищем [9], то навіть наявність такої ознаки, як стійкі зв'язки з антисоціальним середовищем, сьогодні може мати місце.

Відносно понять, які поширені за кордоном, найбільш схожим є поняття «білокомірцевий злочинець». Білокомірцева злочинність, яку вперше ввів у професійний обіг відомий кримінолог Едвін Сатерленд, — вид злочинності, виділення якого здійснюється за ознакою приналежності злочинця до числа осіб, які виступають в ролі представників держави, бізнесу, посадових осіб і чиновників [10, с. 45-59]. У будь-якому разі, такі спроби потребують свого спеціального продовження.

При аналізі таких типологічних ознак, спробах наробити певні типи такої особи виникали і більш загальні складнощі. Наприклад, принципіві зміни економічної моделі нашого розвитку, реформування політичної системи, вдосконалення соціально-правової бази привели до суттєвих змін у раніше достатньо традиційних оцінках населенням певних характеристик окремих груп чи прошарків людей в суспільстві. Це, наприклад, стосується матеріального забезпечення конкретної людини, його родини, його оточення. Причому, оцінювання цього відбувається не тільки і не стільки з врахуванням способу досягнення матеріального забезпечення, скільки за, так би мовити, остаточним результатом. Важливим стає загальне, дуже часто зовнішнє матеріальне благополуччя конкретної людини, а як воно здійснюється, уходить на другий план. Тому і оцінка певних видів злочинів в економіці (наприклад, ухилення від сплати податків) і певних видів покарань за такі злочини (наприклад, позбавлення волі), не сприймаються однозначно як дійсно ефективні. Таке та інші положення, які мають своїм джерелом більш загальні соціально-економічні проблеми, теж потрібно було враховувати. Такі зміни, особливо, які стосуються сьогодні стану і тенденцій

сучасної громадської думки, необхідно враховувати і при проведенні інших соціологічних досліджень.

Висновок. Криминологічне дослідження особи злочинця взагалі, в тому числі і за певною категорією злочинів, має важливе значення не тільки для розвитку криминологічної науки, а й для практичної діяльності судових і правоохоронних органів. Розкриття, розслідування та кваліфікація злочинів, призначення й виконання покарання, запобігання злочинності потребує обов'язкового осмислення та уваги особистісного фактору. Врахування ознак, що характеризують особу злочинця, дуже важливо: 1) у статистичному аналізі злочинності за особою злочинця; 2) при проведенні профілактичних заходів; 3) при встановленні причин й умов, які сприяли вчиненню злочину та вивченню особи підозрюваного й обвинуваченого під час досудового слідства кримінальної справи; 4) у діяльності судів при призначенні покарання; 4) у діяльності працівників кримінально-виконавчої

системи під час відбування засудженими покарання; 5) в оперативно-розшуковій діяльності тощо.

При цьому, статистичний аналіз злочинності допомагає створити узагальнений криминологічний портрет сучасних злочинців, що дозволяє вже на загальнодержавному рівні планувати зміст, напрямок, інтенсивність соціальних програм щодо розвитку суспільства. В той же час, типологічний метод вивчення особи більш потрібен при розробці різного напрямку і різного рівня програм запобігання злочинності. На основі визначення типу особи та її основних характеристик добирають відповідні профілактичні заходи, що застосовують до конкретної особи. Сучасне складне становище з економічною злочинністю потребує більш прискрипливої уваги до особи, яка вчиняє такі злочини. Ми намагались показати, що систематизація таких відомостей може мати свою реалізацію і на загальнодержавному і на більш спеціальному рівнях.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Криминологія. (Загальна частина): навчальний посібник [Текст] / Кол. авторів: Блага А.Б., Богатирьов І.Г., Давиденко Л.М. та ін.; за заг. ред. О.М. Бандурки. — Харків: Вид-во ХНУВС, 2010. — 240 с.
2. Іванов Ю.Ф., Джужа О.М. Криминологія: Навч. посіб. [Текст] / Ю.Ф. Іванов, О.М. Джужа. — К.: Вид. ПАЛИВОДА А.В., 2006. — 264 с.
3. Дьоменко С.В. Спірні питання визначення поняття «Особистість злочинця» [Текст] / С. Дьоменко // Актуальні проблеми держави і права. — 2009. — Вип. 45. — 404 с.
4. Владимиренко С. Система экономических преступлений: эволюция в понимании [Текст] / С. Владимиренко // *Legeg Siviata. Revista stiintifico-practica*. — 2014. — № 8/2 (272). — 186 с.
5. Кримінальне право України: Загальна частина: Підручник для студентів юрид. спец. вищ. закладів освіти [Текст] / М.І. Бажанов, Ю.В. Баулін, В.І. Борисов та ін.; За ред. професорів М.І. Бажанова, В.В. Сташиса, В.Я. Тація. — Київ-Харків: Юрінком Інтер-Право, 2001. — 416 с.
6. Стрельцов Є.Л. Економічні злочини: внутрідержавні та міжнародні аспекти. Передмова професора Джесса Мегхена (Іллінойський університет, США) [Текст] / Є.Л. Стрельцов. — Одеса: Астропринт, 2000. — 474 с.
7. Криминологічний довідник [Текст] / За наук. ред. д-ра юрид. наук, професора, академіка НАПрН України Бандурки О.М.; за заг. ред. д-ра юрид. наук, професора Джужі О.М. і д-ра юрид. наук, професора Литвинова О.М.: довідкове видання. — Харків: Діса плюс, 2013. — 412 с. с іл.

8. Курс кримінології: Загальна частина: Підручник: У 2 кн. [Текст] / О.М. Джужа, П.П. Михайленко, О.Г. Кулик та ін.; За заг. ред. О.М. Джужи. — К.: Юрінком Інтер, 2001. — 352 с.

9. Ахъядов Э.С. Криминологическая характеристика профессиональной преступности, причины и условия, а также меры по их предупреждению [Текст] / Э. С. Ахъядов // Молодой ученый. — 2013. — №12. — С. 619-620.

10. Сатерленд Э.Х. Являются ли преступления людей в белых воротничках преступлениями? [Текст] / Э.Х. Сатерленд // Социология преступности. Современные буржуазные теории: Сборник статей "The sociology of crime and delinquency": Перевод с англ. / Под ред.: Никифоров Б.С.; Пер.: Никифоров А.С., Яковлев А.М.; Вступ. ст.: Кудрявцев В.Н., Никифоров Б.С. — М.: Прогресс, 1966. — 368 с.

Владимиренко С.В.

Экономический преступник: попытка определения.

Аннотация. В статье, с учетом общих положений, выработанных отечественной криминологией, выделяются основные признаки, характеризующие лицо, совершающее экономические преступления.

Ключевые слова: экономические преступления, личность преступника, классификация преступников, типологизация преступников, личность экономического преступника.

Vladimirenko S.V.

An Economic Offender: An Attempt to Make a Definition.

Summary. Taking into account general provisions of the domestic science of criminology, the article finds out the main features that characterize a person as an offender committing economic crimes.

Keywords: economic crimes, personality of an offender, classification of offenders, typology of offenders, personality of an economic offender.

